

УДК 371(477)

DOI: 10.35619/iiu.v1i18.557

Махиня Світлана

учитель-методист, учитель початкових класів
Академічного ліцею №1 Української міської ради
Обухівського району Київської області,
м. Українка, Україна
ORCID: 0000-0002-6973-2045
e-mail: makhynia.s.i@gmail.com

Прус Галина

учитель вищої категорії, учитель початкових класів
Академічного ліцею №1 Української міської ради
Обухівського району Київської області,
м. Українка, Україна
ORCID: 0000-0001-8972-7254
e-mail: prusgalina1982@gmail.com

Ярмак Олена

учитель-методист, учитель початкових класів
Академічного ліцею №1 Української міської ради
Обухівського району Київської області,
м. Українка, Україна
ORCID: 0000-0002-2521-107X
e-mail: yarlenchik@gmail.com

В. СУХОМЛИНСЬКИЙ – УЧИТЕЛЬ: ОСОБЛИВА МІСІЯ ПЕДАГОГА В КРИЗОВИХ СИТУАЦІЯХ

Анотація. У статті розкривається актуальне питання сьогодення – особлива місія педагога початкової школи в кризових ситуаціях та подолання їх наслідків. Аналізуючи та досліджуючи досвід науковців, у своїй статті ми описуємо основні прийоми та методи подолання кризових ситуацій, які використовували у своїй роботі. Адже війна змінила шкільне життя та формат навчання. Школа стала осередком, який дав змогу здобувачам освіти отримувати не лише знання, але й психологічну підтримку. Важливо, щоб дитина *відчула теплоту, любов, затишок і відчуття спокою, лише потім можна приступати до розв’язання навчальних задач*. Місія педагогів – адаптування освітнього процесу до умов сьогодення. Виходити до дітей на онлайн-уроки із позитивними емоціями стало першочерговим завданням. Гра, казка, пісня, дитяча творчість, групова робота, дослідницька діяльність, співпраця з батьками і психологами допомогли подолати труднощі. Мета

нашого дослідження – описати досвід роботи вчителів початкових класів Академічного ліцею №1 Української міської ради в кризових ситуаціях, який базується на засадах досвіду роботи, ідеях, порадах В. О. Сухомлинського та психологів сьогодення, проаналізувати дієві засоби та методи подолання кризи дітей.

Ключові слова: Сухомлинський, кризова ситуація, війна, тривога, освітній процес, засоби комунікації, співпраця, безпека, гра, казка.

Постановка проблеми. Усе, що відбувається сьогодні, – виклик для школи: як для вчителів, так і для учнів.

«Від війни не можна чекати ніяких благ», – зауважив свого часу Вергілій. З початком повномасштабного вторгнення росії в Україну наш народ перебуває в постійних кризових ситуаціях, долати які дуже складно всім, особливо дітям. Суспільство зіштовхнулось із безліччю як матеріальних, так і моральних проблем. Важливу роль у їх вирішенні відіграє вміння бути гнучким, підлаштовуватись до будь-яких життєвих умов. Сьогоднішнім учителям стають у пригоді надбання відомих діячів освіти. Досвід В. О. Сухомлинського, відомого українського педагога, освітяни використовують і в цей нелегкий час: звертаються до праць Василя Олександровича, де знаходять поради щодо актуальних питань. Реалії сьогодення відлунням звучать у творах науковця, який пережив роки війни, працював у повоєнний час. Саме ідеї геніального вчителя взято за основу концепції «Нова українська школа».

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Педагогічну спадщину В. О. Сухомлинського використовують учені та педагоги як в Україні, так і за її межами. Широко репрезентовані біографічні та історичні аспекти діяльності науковця в статтях О. Я. Савченко та О. В. Сухомлинської. Дидактичним проблемам та творчому впровадженню досвіду видатного педагога присвячено праці Н. А. Калініченко, М. І. Кальчук та автора освітньої технології «Росток» Т. О. Пушкарьової. Проблема подолання кризових ситуацій активно розкривається у статтях психологів Світлани Ройз та Івана Беха.

Дослідивши та проаналізувавши досвід науковців, ми систематизуємо основні прийоми та методи подолання кризових ситуацій.

Мета статті – дослідити досвід роботи В. О. Сухомлинського з дітьми в кризових ситуаціях, його ідеї та поради, проаналізувати дієві засоби та методи подолання кризи в учнів початкових класів. Описати використання досвіду педагога учасниками освітнього процесу Академічного ліцею №1 Української міської ради Обухівського району Київської області під час війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Василь Сухомлинський був і залишається одним із найяскравіших діячів педагогіки, психології, літератури. Його незабутня спадщина методичні поради й настанови, дослідження, розповіді, казки – пройшли крізь призму часу, стали настільною книгою кожного вчителя й сьогодні. В. Сухомлинський (2012, с. 211) писав, що «діти повинні жити у світі краси, гри, казки, музики, малюнка, фантазії, творчості».

Як багато ми говорили про Школу радості, щасливе дитинство, й ніколи б не могли подумати, що в час новітніх технологій, економічного та технічного прогресу маленькі дитячі серця відчують страх, біль, біду. Війна змінила життя українців. Діти по-різному переживають прояви страху, хвилювання дорослих, тривогу. Звичне шкільне навчання зникло. В. О. Сухомлинський (2012, с.195) писав, що «завдання вчителя – не загасити той вогник у дитині, який закладений природою: допитливість, образність мислення, прагнення пізнати нове...». Саме цей «вогник» допоміг дітям, їхнім батькам і вчителям поступово повернутись до освітнього процесу. Склалися різні життєві ситуації в родинах українців: одні виїхали за кордон, інші – до більш безпечних міст, у когось батьки стали військовослужбовцями. Ці фактори, звісно ж, вплинули й на навчання дітей.

Закон України «Про освіту» визначає різні форми освітнього процесу (очна, дистанційна, екстернат, сімейна), що стало підґрунтям для пошуку можливості охопити всіх охочих здобути освіту саме в українській школі. Вирішальну роль на цьому етапі відіграє використання засобів комунікації. Знову онлайн-уроки. Але важко не помітити різочі зміни: наші учні виходять на урок з різних куточків України, з-за кордону. Спочатку – налякані й заплакані, а потім – зовсім інші. Вони навчаються з бажанням і задоволені своєю працею. День розпочинають гімном України, а пісні «Калина» та «Стефанія» – на вустах кожного школяра. «Пісня доносить до дитячої душі тонкощі відтінків і пахощів рідного слова, всю глибину почуттів і переживань, вкладених народом у своє духовне багатство...» (Сухомлинський, 1968).

А скільки патріотичних віршів ми слухали на День вишиванки! І багато малюнків... Їх надсилають нашим відважним захисникам. Малюють мирне небо, Перемогу. Це вже сильним духом маленькі патріоти своєї держави, які вірять у її чудове майбутнє!

Життя в умовах війни стало випробуванням не лише для дітей, а й для вчителів. «Я буду виховувати словом і особистим прикладом. Діти повинні читати в моїх словах і вчинках добро, правду, красу. За кожним моїм словом повинна стояти теплота, сердечність, душевність» (Сухомлинський, 2012, с.66).

Кожен з нас мав виходити на урок, демонструючи витримку та рівноваженість, адже це найдієвіший спосіб допомогти дітям зберегти внутрішній спокій і «силу». Педагоги розробили алгоритми дій під час повітряної тривоги, вимкнення світла та зникнення інтернет-зв'язку на уроці. Важливо було вислухати учнів, підняти настрій, викликати посмішку, адже гумор має терапевтичну дію. Першочергове завдання – зберегти позитивний емоційний стан наших вихованців, бо це запорука якісного засвоєння знань. Починаючи онлайн-урок, учитель розуміє, що учні перебувають у різних життєвих ситуаціях. Завдання педагога – «відчувати людину серцем», з глибоким почуттям емпатії ставитися до дітей та їхніх родин. Така поведінка – яскравий приклад для учнів. «Дитина, яка відчуває серцем іншу людину, стає доброзичливою» (Сухомлинський, 1968).

Важливу роль у подоланні кризових ситуацій відіграло просте, щире спілкування. В. О. Сухомлинський слушно вважав, що колектив може стати виховним середовищем тільки тоді, коли він створений під час спілкування й

спільної діяльності, яка дає кожному радість і впевненість. Викликало подив і радість те, що після закінчення онлайн-уроків діти самостійно організовували знову конференції в ZOOM, спілкуючись, як на перерві під час офлайн-навчання. Дзвінкий сміх, розмови, ігри! Розділені сотнями кілометрів, діти та їхні родини продовжують підтримувати одне одного. Завдяки такій співпраці учасники навчального процесу змогли подолати кризові ситуації, спричинені війною.

Існують різні способи відновлення психологічної рівноваги дітей. Для одних порятунком від тривоги й поверненням до відносного спокою є спорт, для інших – книжки, а когось цікавлять подорожі, хоча цього року ми й подорожували віртуально по всьому світу,

Василь Сухомлинський мудро зауважував «світ дитини – це насамперед природа, яка оточує її.... Азбука патріотичного виховання полягає в тому, щоб утвердити в душі багате, яскраве, незабутнє дитинство, закарбувати образи рідної природи, які хвилювали б усе життя» (2012). Дослідницька діяльність на уроках навколишнього світу занурювала дітей у світ природи, відганяючи сумні думки. Найбільше діти вподобали завдання вибрати місце на планеті Земля для майбутньої подорожі та презентувати його однокласникам. Це весело, захопливо – і діти були щасливі. Підготовка спільного проєкту «Моя мандрівка світом» не тільки розширила знання дітей з вивченої теми «Материки та океани», а й дала можливість виявити творчі, комунікативні здібності. Групова діяльність приносить неабияке задоволення від спілкування. Робота в малих групах вчить знаходити спільну мову з однолітками. Створення проєктів допомагає зберегти віру у світле майбутнє. Дитячі мрії, фантазії надихають творити, не зупинятися, упевнено йти до своєї мети, що є ефективною мотивацією навчання.

З розумінням і відповідальністю учні сприймають проблеми довкілля, спричинені війною. Справді, екологічна катастрофа, якої зазнає наша природа, масштабна. Вивчаючи природні зони України, їх флору й фауну, учні усвідомлювали лихо, заподіяне ворогом. Героїчні вчинки волонтерів, захисників, пересічних українців – приклад для школярів, гідний наслідування.

Більшість молодших школярів має домашнього улюбленця. Урок «Брати наші менші» завжди викликає велику цікавість, адже багатьом дітям батьки, щоб допомогти подолати стрес, подарували тваринку. Усі хотіли познайомити зі своїми підопічними, які також були присутні на онлайн-уроках. Почуття відповідальності за маленьку істоту, любові до неї надає сили знаходити вихід із простих життєвих ситуацій. Вирішення маленьких труднощів формує вміння не боятися й більш складних проблем.

Світ дитинства неможливий без казки. Настільними книгами стали збірки Василя Сухомлинського, у яких враховано всі вікові особливості дітей. «Без казки – живої, яскравої, що оволоділа свідомістю і почуттями дитини, – неможливо уявити дитячого мислення й дитячої мови як певного ступеня людського мислення і мови» (1976). «Квітка сонця», «Я розповім вам казку... Філософія для дітей», «Всі добрі люди – одна сім'я» викликають різні почуття і впливають на емоційну сферу. Твори Майстра вчать у кожній ситуації прислухатися до голосу людського серця. Учні читали, з великим

задоволенням інсценізували, створювали власні казки, утілюючи свої фантазії. Малечастворювала ілюстрації до казок, прочитаних на уроці, до власних, авторських. Яскраві образи посилюють віру в перемогу добра над злом. Мистецтво допомагало дітям повернути душевну рівновагу, позбутися страху й тривоги. А віра така необхідна маленьким серцям!

Невід'ємним супутником дитинства є гра. Її називають «джерелом радості», «королевою дитинства». Це справді важливий інструмент для когнітивного, фізичного, соціального та емоційного розвитку дітей, їхньої уваги та творчих здібностей. В. Сухомлинський (2012, с.95) писав, що «гра – величезне світле вікно, через яке в духовний світ дитини вливається життєдайний потік уявлень, понять про навколишній світ».

Щодня освітній процес нашого ліцею супроводжувала гра, адже цей вид діяльності для дітей особливо важливий. Під час війни гра стала необхідним інструментом зняття стресу. Вона допомагає впоратися з емоційним навантаженням і внутрішнім неспокоєм під час повітряних тривог та в інших кризових ситуаціях. Оптимістичний тон спілкування під час гри, позитивний емоційний настрій, а також знайома ігрова діяльність зумовлюють природність дій та вчинків дитини, що дає змогу вчителю допомогти учням подолати страх.

Моделювальна функція гри допомагає відпрацювати різні критичні ситуації, пов'язані з безпекою. У своїй практиці наші вчителі використовували ігри «Скоро Перемога...Повітряна тривога», «Крокуй до укриття...» та інші.

У наш час психологічна допомога потрібна всім: дітям, батькам, учителям. Для співпраці з Академічним ліцеєм №1 була залучена команда психологів проєкту «Діти, які постраждали від війни в Україні» за фінансової підтримки королеви Сільвії та шведського фонду «World Childhood Foundation». Фахівці допомогли сприйняти реальність «ВІЙНА», адаптуватися до нових умов, вчили керувати своїми емоціями, використовувати техніки для заспокоєння. Педагоги продовжують застосовувати ці практики під час роботи у форматі онлайн.

Постійно тривали заняття з дітьми, що перебувають на інклюзивному навчанні. Вони особливо вразливі, їм складно соціалізуватись і навчатись, а в умовах війни ця потреба зросла удвічі.

Одним із способів психологічного відновлення й позбавлення від відчуття тривожності є творчість. «Духовне життя дитини повноцінне лише тоді, коли вона живе у світі гри, казки, музики, фантазії, творчості, без цього вона – засушена квітка» (Сухомлинський, 2012). Під час таких занять діти забувають про стресові моменти, концентруючись на творчому процесі. Задіяні руки – розвивається фантазія, моторика, зменшується тривожність. Діти дуже люблять працювати з пластиліном, вони повністю зосереджені на ліпленні. Малюнки – це теж спосіб вираження почуттів, адже мова маленьких дітей дуже проста – історії. Тож учні малювали, розповідаючи про пригоди. Фотографували дивовесну і все цікаве навколо, захоплювалися неймовірною красою навколишнього світу. «Без перебільшення можна сказати, що малюнок «розв'язав язик», змусив говорити мовчазних, дуже сором'язливих дітей» (Сухомлинський, 1968). Яскраві малюнки, цікаві 3D-вироби – усе, виготовлене

власноруч, формує впевненість у собі. Такі види робіт маленькі школярі чекають із нетерпінням завжди, а особливо їм це необхідно в період війни.

Батьки під час повномасштабного вторгнення більше часу й зусиль були вимушені витратити на підтримку своїх дітей. Причиною цього стали перерви в освітньому процесі, перехід на дистанційне або змішане навчання, а також повітряні тривоги й вимкнення електроенергії.

«Зокрема, під час опитування батькам запропонували оцінити, як часто вони були залучені в навчання дітей до та після повномасштабного вторгнення. У підсумку, кількість респондентів і респонденток, які щодня в тій чи іншій формі залучені до навчання своєї дитини, збільшилася на 6% (з 34% до 40%)» (НУШ, 2023)

В. Сухомлинський (2012, с.77) вважав, що «завдання школи і батьків – дати кожній дитині щастя. Щастя багатогранне... Тільки разом з батьками, спільними зусиллями вчителі можуть дати дітям велике людське щастя». Підтримка батьків дуже важлива. Співпраця стала ще тіснішою й необхіднішою. Повернувшись додому з різних регіонів України, батьки організували діткам зустріч зі своїми друзями-однокурсниками, що допомогло швидше зняти стрес і адаптуватися до умов сьогодення. Батьківський колектив згуртувався навколо спільної біди, підтримуючи одне одного, власним прикладом здружуючи й дітей.

Український народ об'єднався для спільної мети, допомагаючи воїнам ЗСУ наблизити Перемогу: волонтерство, донати, малюнки, листи... У кожному класі є діти, рідні яких захищають нашу Батьківщину. Саме для них однокурсники малювали й писали листи, передавали посилки, виготовляли обереги. Неможливо словами описати гордість, вдячність в очах дитини, яка чекає свою найріднішу людину з війни!

«Учительська професія – це людинознавство, постійне проникнення в складний духовний світ людини, яке ніколи не припиняється. Прекрасна риса – повсякчас відкривати в людині нове, дивуватися новому, бачити людину в процесі її становлення», – стверджував В. О. Сухомлинський у книзі «Сто порад учителям» (1976, с.19) Наші діти – наше майбутнє. Вони дивують нас увесь час: пишуть листи воїнам, стають волонтерами, підтримують одне одного, навчаються, творять, вірять, долають труднощі... Завдання вчителів у цей нелегкий час – «...добре знати кожну дитину, глибоко вивчити індивідуальні особливості її сприймання, мислення й розумової праці» (Сухомлинський, 1976)

Ми вважаємо, що це і є місія педагога в такий складний час. І якщо вчителі та батьки розуміють важливість співпраці, то вони завжди зможуть досягти спільної мети – щастя дитини.

Василь Олександрович постійно вказував на те, що вчитель має бути професіоналом, який уміє завоювати довіру, є авторитетом для вихованців, уміє скерувати роботу учнів у потрібне русло, має здатність пристосовуватися до нових умов. Це – основні якості, якими повинен володіти вчитель, що працює в умовах пандемії та війни.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Які ще труднощі підготувала нам доля ми не знаємо, але впевнені в одному – не можна

зупиняться і «опускати руки». Опинившись в кризовій ситуації, людина шукає шляхи і можливості виходу з неї. Криза – це можливість. Так і в житті, коли настають кризові моменти, важливо перетворити їх в можливість. Набратись терпіння та бути відкритим до нових ідей та рішень, що можуть виникнути в результаті пошуку можливостей.

«Педагогічна спадщина Василя Сухомлинського» містить цінні теоретичні та практичні поради, застосування яких сприяє ефективній реалізації завдань учителя щодо розвитку особистості школяра з урахуванням психофізичного й психологічного стану дітей молодшого шкільного віку. Вона актуальна у військовий час, тому що допомагає знайти вихід із кризової ситуації, перетворити навчання в цікавий, захопливий процес пізнання.

Тому ставимо за мету удосконалюватись освітній процес, опановуючи «сторінки» педагогічної спадщини Василя Олександровича Сухомлинського, де можна черпати такі потрібні і мудрі поради для підтримки всіх учасників освітнього процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Сухомлинський, В. (1968). Слово рідної мови. *Українська мова і література у школі*, 12, сс.47–54.

Сухомлинський, В. (2012). *Серце віддаю дітям*. Харків: «Акта», сс.71–220.

Сухомлинський, В. (1968). *Сто порад учителям*. Київ: «Радянська школа», сс.24–131.

НУШ, (2023). Участь батьків у навчанні дітей збільшилася із повномасштабною війною – дослідження. *ГО «Смарт освіта»* URL: <https://nus.org.ua/news/uchast-batkiv-u-navchanni-ditej-zbilshylasya-iz-povnomasshtabnoyu-vijnoyu-doslidzhennya/> (дата звернення 30.07.2023)

Сухомлинський, В. (1976). *Вибрані твори в 5 томах*. Київ: «Радянська школа», 2, сс.670

REFERENCES

Sukhomlynskyi, V. (1968). Slovo ridnoi movy [The Word of the Native Language]. *Ukrainska mova i literatura u shkoli*, 12, ss.47–54. [in Ukrainian]

Sukhomlynskyi, V. (2012). *Sertse viddaiu ditiam* [I Give my Heart to Children]. Kharkiv: “Akta”, ss.71–220. [in Ukrainian]

Sukhomlynskyi, V. (1968). *Sto porad uchyteliv* [One Hundred Tips for Teachers]. Kyiv: “Radianska shkola”, ss.24–131. [in Ukrainian]

NUSH, (2023). *Uchast batkiv u navchanni ditei zbilshylasya iz povnomasshtabnoiu viinoiu – doslidzhennia* [Parental Involvement in Children's Education Increased with Full-scale War – Study]. HO «Smart osvita» URL : <https://nus.org.ua/news/uchast-batkiv-u-navchanni-ditej-zbilshylasya-iz-povnomasshtabnoyu-vijnoyu-doslidzhennya/> (data zvernennia 30.07.2023) [in Ukrainian]

Sukhomlynskyi, V. (1976). *Vybrani tvory v 5 tomakh*. [Selected Works in 5 Vols.]. Kyiv: «Radianska shkola», 2, ss.670 [in Ukrainian]

**V. SUKHOMLYNSKYI – A TEACHER: THE SPECIAL MISSION OF A
PEDAGOGUE IN CRISIS SITUATIONS**

Svitlana Makhynia

Teacher-methodologist, Primary School Teacher
of the Academic Lyceum No1 of the
Ukrainian City Council Obukhiv district, Kyiv region,
Ukrainka, Ukraine
ORCID: 0000-0002-6973-2045
e-mail:makhynia.s.i@gmail.com

Halyna Prus

Teacher of the Higher Category, Primary School Teacher
of the Academic Lyceum No1 of the Ukrainian City Council
Obukhiv district, Kyiv region,
Ukrainka, Ukraine
ORCID: 0000-0001-8972-7254
e-mail:prusgalina1982@gmail.com

Olena Yarmak

Teacher-methodologist, Primary School Teacher
of the Academic Lyceum No1 of the
Ukrainian City Council Obukhiv district, Kyiv region,
Ukrainka, Ukraine
ORCID: 0000-0002-2521-107X
e-mail:yarlenchik@gmail.com

Abstract. The article investigates the actual question of the contemporaneity – the special mission of a primary school teacher in crisis situations and the consequences overcoming. Having analyzed and investigated scientists' experience, we described some main instruments and methods of overcoming crisis situations, which were implemented in the practical work. In the context of war, the landscape of education and learning has shifted significantly. Schools have become focal points where learners not only acquire knowledge but also receive psychological support. It was crucial for children to feel warmth, love, comfort, and a sense of peace before embarking on educational tasks. The mission of educators is to adapt the educational process to the current circumstances. Engaging children in online lessons with positive emotions became a top priority. Play, storytelling, song, children's creativity, group work, research activities, collaboration with parents and psychologists have all contributed to overcoming challenges. The purpose of our research is to describe the primary school teachers' crisis experience in Academic Lyceum No1 of Ukrainka Town Council. The crisis experience is based on our own working expertise, ideas and recommendations by Sukhomlynskyi as well as modern psychology. Some effective means and methods of overcoming crisis situations among children are also analyzed in the article.

Keywords: Sukhomlynskyi, crisis situations, war, anxiety, educational process, means of communication, collaboration, safety, game, fairy tale.

Стаття надійшла до редакції 27.09.2023р.